

TOPLUMSAL DEĞİŞİM PATOLOJİSİ VE TEMEL DEĞİŞİM GÜDÜSÜ

OSMAN EYÜPOĞLU^a

ERKAN PERŞEMBE^b

Patology of Social Change and Motivation for Basic Change

Abstract: Social changes are of necessity due to nature of human life, and essentially useful. Just as we are in need of getting prepared for an event of earthquake, so we have to get prepared in detail and in lasting manner for the possible negative results of social changes which are basically under our control. In this context, it can be claimed that fundamental solution lies in determining a basic instinct in the form of parole-like discourse which can be taught and learned for the aim of orienting us toward common social behaviour, and in mental absorption of this instinct through education. This paper claims that this discourse, which has an ethical and religious content, can be expressed thus: 'I must act basically in order to make the life of humanity more trustable and in welfare'.

Key Words: Social change, pathological change, motivation for basic change.

Özet: Toplumsal değişimler beşerî hayatın tabiatı icabı zorunlu ve esasen faydalıdır. Ancak, bir deprem hadisesine karşı nasıl hazırlıklı bulunmak gerekiyorsa, temelde kendi kontrolümüzde olan toplumsal değişimlerin muhtemel olumsuz sonuçlarına karşı da detaylı ve kalıcı tedbirler almamız kaçınılmazdır. Bu hususta en köklü çözümün, bizi ortak/toplumsal davranışa itmeye yönelik olarak öğrenilebilir/öğretilebilir bir temel güdünün parolamsı söylem biçiminde belirlenmesi ve eğitim aracılığıyla zihniyetleşmesini sağlamakta

^a Yrd. Doç. Dr., OMÜ İlahiyat Fak. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı. eyupoglu@omu.edu.tr

^b Doç. Dr. OMÜ İlahiyat Fak., Din Sosyolojisi Anabilim Dalı erkanper@omu.edu.tr

yattığı söylenebilir. Makaleye göre ahlakî-dinî bir muhtevaya da sahip olması gereken bu söylem, 'ben tüm davranışlarımı en temelde, insanlığın hayatını daha rahat ve güvenilir kılmak arzusuyla gerçekleştirmeliyim' biçiminde ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal değişim, patolojik değişim, temel değişim güdüsü.

Tabiata ilişkin veya yaşadığımız topluma dair herhangi bir değişim olgusu nesnel bir gerçekliğe sahiptir ve bu nedenle değer yargılarından da bağımsızdır. Başka bir ifadeyle değişim hayatın tabii bir akışını ifade eder. Tabiata ilişkin değişimler canlılar için en ideal şartların oluşmasına yönelik olarak gerçekleşir. Bu nedenle bir deprem hadisesi veya bir sel baskını nedeniyle evi zarar gören kimseye göre bunlar kötü olsa bile bu değerlendirme bir anlık duygusallığı ifade eder ve gerçeği yansıtmaz. Zira tüm canlılar dünyası için hayati önem arz eden yağmurun yağması bir kişinin seçimine bağlı olamaz. Dolayısıyla normal bir değişim olan sel baskınına karşı almamız gereken tavır/önlem onu kötülecek ve yok etmeye çalışmak değil; meskenlerimizi sellerden veya depremlerden en az etkilenecek zeminlere sağlam bir şekilde inşa etmek olacaktır. Benzer şekilde iş arayışına bağlı olarak ortaya çıkan göç ve bunun neticesinde oluşan gecekondulaşma vakası da normal bir değişimdir. Sel baskınlarına benzer biçimde gecekondulaşmanın da normal olan zararlı etkilerine karşı almamız gereken öncelikli tutum/tehdire gecekonduda oturanları kötülecek ve meskenlerini yıkmak değil, temelde aşırı göçü ve bunun bir neticesi olan gecekondulaşmayı gerektirmeyecek sosyal tedbirleri (kırsal yaşamı desteklemek, iş merkezlerinin ülkeye dengeli bir biçimde kurulmasını teşvik etmek, yapılan bir gecekonduyu yıkmaktan daha çok onun yapılmaması için gayret göstermek, meşru mesken sahibi olmayı özendirici imkânlar sunmak... gibi önlemleri) önceden almaktır.

Görüldüğü üzere ister tabii olsun ister sosyal olsun gerçekte normal her değişimin olumlu sonuçları yanında olumsuz tarafları da bulunmaktadır. Diğer bir husus, tabiattaki bir değişimin bazı sosyal değişimlere de neden olabilmesidir. Örneğin tabii bir değişim olarak kuraklık başka bir

tabii değişim olarak kıtlığa, kıtlık da göç, yiyecek stoku, yiyeceği iktisatlı kullanma ve yiyeceklerden yararlanma öncelikleri gibi bir dizi sosyal değişime neden olabilir.

Tamamen bizim dışımızda ve engel olamayacağımız kadar büyük bir tabii değişimde yapabileceğimiz şeyler yok denecek kadar azdır. Fakat deprem, sel, kuraklık gibi normal tabii değişimler karşısında önlem almamamızdan kaynaklanacak sonuçlar bizim sorumluluğumuz dâhilindedir. *Bu açıdan tabii değişimleri kısmen beşerî/toplumsal nitelikli olarak da görmek mümkündür.* Artan nüfusu istihdam edememeye dayalı olarak biriken işsizlik sonucu oluşan ani göçler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan düzensiz şehirleşmeler, kentlerde suç oranlarının çoğalması, çevre kirliliği... gibi değişimler ise çok daha doğrudan beşerî/toplumsal nitelikli hususlardır. Dolayısıyla bu değişimlerin olumsuz sonuçları tamamen bizim sorumluluğumuz dâhilindedir. *Bu nedenle de sosyal değişimleri tamamen beşerî nitelikli olarak görmek gerekir.*

Tabii Değişim Olgusu: Sel Baskını	Sosyal Değişim Olgusu: Göç
Kaynağı açısından tabii nitelikli bir olgudur.	Kaynağı açısından beşerî nitelikli bir olgudur.
Sonuçları açısından beşerî nitelikli bir olgudur.	Sonuçları açısından da beşerî nitelikli bir olgudur.

Değişimin muhtemel sonuçlarından sakınmak adına insanın hareket-siz kalması düşünülemez. Her nimet nasıl ki bir külfete tabidir, benzer şekilde her değişim de olumlu sonuçları yanında olumsuz bazı neticeler doğurabilir. Bu ifadeler değişimin (hareketin) gerekliliğini ve/veya kaçınılmazlığını ifade etmektedir. İnsan niçin bir şeyler için hareket eder, çırpınır ve bunun neticesinde de değişir? Kısaca değişim neden zorunludur?

Değişim olgusunun, dinin en üst fenomeni olan Kutsal/Tanrı kavramı için de geçerli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Kur'an'a göre Allah her gün yeni bir yaratma [değişim] eylemi sergilemektedir.¹ Bu

¹ "O her gün (her an) yeni bir iştedir" (Rahman 55/29).

husus, *evrenin düzenini insanın ortaya çıkmasını sağlama amacından aldığını ifade eden antropik ilke*² ile birleştirildiğinde, değişimin temelinde beşeri ihtiyaçları en uygun bir biçimde karşılama arzusunun yattığı anlaşılmaktadır. Bu durumda insanın neden sürekli değişim peşinde olduğunu şu şekilde izah etmek daha tutarlı gözükmektedir:

İnsanı harekete, değişime, sürekli bir arayışa iten en temel husus, onun gücünün sınırlı olması ve bu sebeple bir şeylere kendini muhtaç hissetmesidir. Muhtaç olmak, ihtiyacı olan şeyi aramayı gerektirir. Buradaki 'ihtiyaç' kavramı, insanın her arzusunu değil, *temel insani gereksinimleri* ifade eder. Dolayısıyla bu 'ihtiyaç' kavramının içinin doldurulmasında, *enerji kaynaklarını iktisatlı/tutumlu kullanmak, israf etmemek, kanaatkâr olmak, başkalarını da düşünmek, diğerkâm ve hoşgörülü olmak...* gibi dinî-felsefî-iktisadî ve sosyal psikolojik kavramlara başvurmak gerekir.

Bu aşamada ihtiyaçları kısaca maddi-manevi diye iki kategoride ele almak mümkündür. *Enerji* gibi maddi bir ihtiyaç ile *hoş görülme* gibi manevi bir ihtiyacı elde ettiğimizde, dünyamızın en önemli zorluklarından ikisini aşmış; böylece hayatımızı daha rahat ve güvenilir kılmış oluruz. Burada maddi bir ihtiyaç olarak enerji daha çok rahatlığı ve manevi/ahlaki bir ihtiyaç olarak hoş görü de genellikle güveni sağlamış olmaktadır. Zira herkesin herkesten emin olduğu bir dünya maddi üstünlükten daha ziyade dürüstlük-güvenilirlik gibi manevi/ahlaki kazanımlarla kurulabilmektedir.³

Birer ihtiyaç olmaları açısından maddi ihtiyaçlarla manevi ihtiyaçlar aynı noktada birleşeler de, elde edilme yolları açısından aralarında önemli farklar vardır. Hoş görü ihtiyacını karşılamak için insanların kav-

² Kur'an-ı Kerim'e göre de Allah, evreni insanın yaşamasına uygun bir tarzda yaratmış ve insanın hizmetine sunup emanet etmiştir. Bu bağlamda birkaç örnek olarak, İbrahim (14)/32-33; Nahl 14/12; Ankebut 29/61; Lokman 31/20 ayetlerine bakılabilir.

³ Hz. Peygamber'in İslam'ı tanımlamaya ilişkin şu sözleri bu bağlamda hatırlanabilir: "Herhangi biriniz, kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe gerçek mümin olmaz" (*Buhârî*, İman, 6); "Müslüman, Müslümanların/insanların dilinden ve elinden zarar görmediği kişidir. Mümin ise, kanları ve malları hususunda halkın güven duyduğu kimsedir" (*Tirmizî*, İman, 12).

ga ettiği duyulmamıştır ama enerji ihtiyacını karşılamak için ise adeta kavgadan başka bir yol bilinmemektedir. Bunun nedeni, manevi ihtiyaçları karşılamamanın bizden bir şey vermekle, maddi ihtiyaçları karşılamamanın ise tarafımıza bir şey almakla gerçekleşiyor olmasıdır. Örneğin bir kusuru hoş görürken ceza verme (azarlama) hakkımızdan vazgeçeriz, yardım ederken bizim olan bir şeyi (el emeğini, fiziki gücü, parayı, eşyayı...) karşı tarafa veririz. Ancak evimizi ısıtacak enerjiyi sağlamak üzere kömürü/odunu/elektriği ise meşru veya gayri meşru yolla dışarıdan alırız. Bir hayır kurumuna yardım etmek üzere kuyruğa girdiğimizde sıra kavgası yapma ihtimalimiz ile aynı hayır kurumundan yardım almak üzere kuyruğa girdiğimizde sıra kavgası yapma ihtimalimiz arasında kuşkusuz çok büyük fark olacaktır. Bu nedenle çıkarıcılık mücadelesi *biz verirken değil biz alırken* gerçekleşmektedir. Çıkarıcı nitelemesi, bir iyilik yaparak sevap alan kişi için değil, tarafına gayri meşru yolla maddi bir şey geçiren kişi için kullanılmaktadır. *Dolayısıyla beşerî sorunlar da neredeyse tamamen maddi ihtiyaçların temininde ortaya çıkmaktadır.*

Kısaca, maddi ihtiyaçlarımızı temin etme sürecinde bir dizi değişim gerçekleşir ve bu değişimlerin olumlu sonuçları iyi niyete, olumsuz sonuçları daha çok kötü niyete bağlı olarak ortaya çıkar. Kimi zaman değişimlerin sonuçlarının olumlu veya olumsuz olması tesadüfî de olabilir. Aşağıdaki tablo bu hususu örneklendirmektedir:

İHTİYACI TEMİN ETME ARAYIŞININ FACİAYA DÖNÜŞMESİ	
Enerji ihtiyacı →	→ Kaynak arayışı → X mineralindeki potansiyel enerjiyi açığa çıkarma → $E=M.C^2$ → Uranyum + elektrik santralleri → Elektrik enerjisi → $E=M.C^2$ + kötü niyet → Hiroşima faciası
Enerji arayışı →	→ Masum bir arayış
Uranyum →	→ Masum bir keşf
$E=M.C^2$ →	→ Masum bir icat
Atom enerjisi →	→ Masum bir enerji kaynağı; masum bir çözüm
Hiroşima →	→ Cani bir sonuç
Hiroşima →	→ ÇÖZÜMÜN FACİAYA DÖNÜŞMESİ

Enerji gibi meşru bir ihtiyacı temin etmek için gerçekleştirilen bir dizi değişim sonucu amaca ulaşılmakta, çözüm gerçekleştirilmekte ancak bu çözüm kısa bir süre sonra faciaya da dönüşebilmektedir. Çözümün faciaya dönüştüğü bu noktayı değişimin neden olduğu hastalıklal bir durum olarak değerlendirdiğimizden *patolojik toplumsal değişim* veya *toplumsal değişimin patolojisi* olarak da adlandırmayı uygun gördük.⁴ Toplumsal değişimlerin olumsuz sonuçları kalıcı zararlar verebildiğinden, bunlar kuşkusuz birer hastalık durumu (patolojik) olarak görülüp sosyolojik incelemeye tabi tutulmalıdır. Kaldı ki patolojik toplumsal vakalar tıbbi hastalıklardan çok daha geniş bir alana etki ederler ve daha uzun ömürlüdürler. Bu nedenle de geliştirilecek çözümler olabildiğince köklü bir kalıcılık göstermelidir.

Toplumsal değişimlerin ani ortaya çıkması ve hızla ilerlemesi gibi durumlarda gerekli uyum davranışlarını sergilemek daha da güçleşir. Dönmezer'e göre bunun nedeni örf ve adetlerin [birer istikrar unsuru olmaları nedeniyle] yavaş değişim geçirmeleridir ve dolayısıyla hızlı değişimler bir iç çatışmaya sebep olabilir; hatta akıl hastalıklarına kadar varabilir:

“Çağdaş uygarlık, kapsadığı uzmanlaşma, karmaşıklık ve geniş değişme temposu dolayısı ile ortaya birçok sorunlar da çıkarmaktadır. Sosyolog bakımından bunun önemli görünüşü, hızlı değişmelerin, başarılı bir uymanın koşulu olarak, bireylerin yeni davranışlar [tutumlar]... oluşturmalarını zorunlu kılmasıdır. Bu ise güçtür; zira sosyal kurumlar, örf ve âdetler, değişen bir toplumda bireyin yeni davranışlar [tutumlar] elde etmesi bakımından sağlam bir zemini ortaya koymamaktadır. Bu durum karşısında değişen bir Dünya önünde, kişi de devamlı olarak kendisini değişen koşullara uydurmak zorunda kalmaktadır. Şu durum çağdaş toplumun bireylerinde meydana çıkan dengesizlikler, geniş akıl hastalıklarını kısmen de olsa açıklayabilir. Belki günümüzün büyük suç dalgalarının da bir nedenini bu olay açıklayabilir... Özetlenecek olursa, değişme mekanizması hem sosyal

⁴ Bilindiği üzere patoloji Yunanca bir terim olup hastalık bilimi anlamına gelmektedir (*pathos*: hastalık; *logos*: bilim; *patoloji*: hastalık bilimi).

sitemin varlığını koruma ve hem de bu varlığı tehlikeye düşürme yönünde etkiler yapmaktadır".⁵

Tabii çevre, nüfus artışı, göçler, eğitim, düşünce akımları, ekonomi, çatışma, lider, asker, keşif, icat, teknoloji, din... vb. birçok faktörün yol açması neticesinde; kısaca en temelde insan-doğa ve insan-insan ilişkilerine bağlı olarak bir şekilde oluşan toplumsal değişimlerin muhtemel olumsuz sonuçlarına karşı alınabilecek önlemlerin en köklü olanı kanaatimizce felsefi, sosyal, psikolojik ve ahlakî/dinî içeriğe sahip şu temel düşüncenin (temel değişim güdüsünün) bireylere içselleştirilebilmesinden ibaret olacaktır:

'Ben tüm davranışlarımı en temelde, insanlığın hayatını daha rahat ve güvenilir kılmak arzusuyla gerçekleştirmeliyim'.

Değişimin yukarıda sayılan birçok faktörünü de içine alacak en temel dinamiği insanın sürekli bir arayış içinde olmasıdır. 'Sürekli arayış' terki- bindeki 'arayış' ifadesi insan zekâsının yaratıcılığına işaret eder. 'Sürekli' nitelemesi ise bu zekânın yaratıcılığının cüz'î/sınırlı olduğunu gösterir.

İnsan eksikliğinin farkında olur ve bunu gidermek için arayışa geçer. Ölümlü olmak, yaşlanmak, haksızlığa uğramak, ısınamamak, hızlı intikal sağlayamamak, eşyanın tabiatı hakkında yeter bilgiye sahip olamamak, hastalanmak... gibi beşer olmanın neticelerini bile eksiklik olarak görür ve kısaca ölümsüz olmak ister; ölümsüzlüğü ararcasına harekete geçer.

Netice itibariyle insan kurtuluşu arayacak kadar mükemmeldir ama onu arzuladığı seviyede elde edemeyecek kadar da eksik bir varlıktır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, onun mükemmelliği araması zekâsının yaratıcılığını, mükemmelliğe ancak bir parça yaklaşabilmesi de zekâsındaki yaratıcılığın cüz'î/sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Bu da şu anlama gelmektedir: İnsanın belli amaçlar doğrultusunda gerçekleştirdiği değişimler bazen kötü niyetle kullanıldığı için bazen de kendiliğinden (beklenmedik bir şekilde) olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Hiroşima

⁵ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 6. Baskı, İTİA Nihad Sayâr-Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları (Hüsniyat Matbaası), İstanbul, 1976, s.330.

faciası değişimin kötü niyetle kullanılmaktan kaynaklanan olumsuz sonuçlarına bir örnek olarak verilebilir. Sosyoloji disiplininin üç temel bağlamından⁶ birini oluşturan sanayileşmenin yol açtığı göçler ve bunun sonucunda ortaya çıkan kötü kentleşme olguları ise değişimin kendiliğinden (beklenmedik bir şekilde) ortaya çıkan olumsuz sonuçlarına iki örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde, teknolojinin hayatı kolaylaştırıcı potansiyeli adeta bizi kendisine köle etmesi ve hayatımızı daha da zorlaştırması ile sonuçlanmaktadır.⁷

Patolojik toplumsal değişim vakalarına ilişkin kuşkusuz birçok örnek sayılabilir. Bu örneklerin en önemlilerinin genelleştirilmiş birkaçını şu şekilde ifade edebiliriz:

- ▶ Yeniliklerin hayatı kolaylaştırma amacına yönelik olarak kullanılma oranındaki düşüklük;
- ▶ Bir insanın ölmesi (silahlanma yarışı) için ayrılan yaklaşık 100 Dolara karşılık onun tedavisi için ancak 10 Dolar kadar bir pay ayrılması;
- ▶ Sanayileşme/modernleşme ile oranı yükselen çekirdek ailenin de parçalanarak özellikle Batıda 'birlikte yaşama' oranının %90'ları aşması;
- ▶ Sanayi ürünlerinin aşırı kullanılması sonucu doğal çevrenin ciddi tahribata uğraması;
- ▶ Aşırı üretim/tüketimin teşvik edilmesi sonucu israfın artması ve buna bağlı olarak kanaatkârlık duygusunun körelmesi; bunun iş-

⁶ Sosyolojinin üç temel bağlamı: **a)** 1768 Endüstri devrimi; **b)** 1789 Fransız devrimi; **c)** iş arama amacıyla gerçekleşen ani göçlere bağlı çevre sorunları (Anthony Giddens, *Sosyoloji*, 2. Baskı, Çeviren: M. Ruhi Esengün ve İsmail Öğretir, Birey Yayınları, İstanbul, 1994, s.14-17).

⁷ Erol Güngör'ün şu vurgusu bu konuda hatırlanmaya değerdir: "Teknoloji ne kadar göz kamaştırıcı bir şekilde ilerlerse, insana verilen kıymet o nisbette azalır gibidir. İnsanlar böyle bir medeniyet içinde kendi benliklerinden emin olamıyorlar" (Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995, s.198).

sizlikle birleşmesi neticesinde her tür istismara açık olan bir neslin ortaya çıkması. Zira modernleşmenin göz alıcı ürünleri karşısında bunlara sahip olma imkânı bulamayan bireyler, sabırlı ve kanaatkâr bir tutum sergileyerek meşru bir imkân buluncaya kadar beklemek yerine, adeta içgüdüleriyle hareket eden bir organizma gibi aceleci davranıp gayri meşru bir meşgale edinebilmektedirler. Nitekim ahlakî/dinî eğitimden yoksun muhtaç/işsiz kesimlerde suç oranlarının yüksek olduğu bilinmektedir.

Değişimin kendiliğinden (beklenmedik bir şekilde) olumsuz sonuçlar ortaya çıkarması⁸ insan zekâsının yaratıcılığının cüz'î/sınırlı oluşuna işaret etmektedir. Tamamen hatasız bir değişimi ise ancak külli bir zekâyâ sahip olan varlık gerçekleştirebilir ki o da sadece Allah'tır. Bu durumda insanın yapıp etmelerinin potansiyel olarak (kuvve halinde) patolojik sonuçlar içermeleri doğal karşılanmalıdır. Ancak bu potansiyelin olabildiğince baskı altına alınıp kinetikleşmesini (fiililik kazanmasını) en aza indirmek sağlıklı bir toplumsal hayat için kaçınılmaz bir vazife olmalıdır. Bunun en sağlıklı çözümü de yukarıda değindiğimiz temel değişim güdüsünün bireylere içselleştirilebilmesinden geçmektedir.

İnsan davranışlarının temelinde hangi baş güdünün (motive, saik, muharrik) veya faktörün yattığı sorgulandığında genellikle akla ilkin Freud'un cinsellik güdüsü gelir. Başka bir ifadeyle daha çok psikolojide irdelenen temel/baş güdü arayışlarında *analık*,⁹ *seks*, *gerçekleşim*¹⁰ve *üstün-*

⁸ Masum bir enerji arayışı amacıyla ortaya çıkan $E=mc^2$ formülünün Hiroşima faciasına dönüşmesi daha çok bilimin sonuçlarının kötü niyetli kullanımına bağlanabilir. Ancak burada aynı zamanda değişimin kendiliğinden (beklenmedik bir şekilde) olumsuz sonuçlar ortaya çıkarması hadisesini dolaylı bir tarzda da olsa görmek mümkündür: "Bu öyküden [Hiroşima öyküsünden] alınacak birkaç ders var. Birincisi, fikirler ve sonuçları ile bilim ve teknoloji arasında açık bir ilişki yoktur. Bombayı yapmak teknik bir işti ve gerçekleşmesi bilimsel bilgiye dayanıyordu. Son ana kadar planlandığı şekilde gerçekleşeceği kesin değildi. *Bu olayda temel bilimsel bilgiyle onun uygulanması arasındaki uçurum çok genişti*" (Lewis Wolpert, *Bilimin Doğal Olmayan Doğası*, Çeviren: Evcimen Perçin, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1994, s.177, kalın ve italik vurgular bize aittir).

⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.172.

¹⁰ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993, s.66.

*lük*¹¹ gibi farklı vurgulardan söz edilir. Bu vurgulara sosyolojik çağrışımlı başka örnekler de eklemek mümkündür. Marks'ın *özel mülkiyetin aşılması* vurgusu,¹² Victor E. Frankl'ın *anlam* vurgusu¹³ ve Hondrich'in *kültürel çatışma* vurgusunu¹⁴ bu bağlamda ele alabiliriz. Bunlara, toplumsal değişimin temel dinamiğine ilişkin iki vurguyu (*teknoloji* ve *ekonomi* vurgularını) da ekleyebiliriz. Sanayi veya Endüstri Devrimi olarak bilinen gelişmelerin sonucunda oluşan hızlı toplumsal hareketlilikler nedeniyle teknolojinin temel bir toplumsal değişim dinamiği olduğu ileri sürülmüştür.¹⁵ Osipov gibi bazı düşünürler ise maddi kültür dünyasını nitelirmede teknolojiye verilen bu önemi haksız bir ödün olarak görmüş ve bunun yerine ekonomi faktörünü vurgulamak istemiştir.¹⁶

Anılan örnekleri öğretici bir niteliğe sahip olmaları açısından anlamlı ancak teferruat açısından biraz fazla vurgulu olarak görmek mümkündür. Öz olarak şunu söyleyebiliriz ki, insanın tüm davranışlarının en temeline konabilecek baş güdü veya temel arzu/eğilim olarak, *hayatı daha kolay ve güvenilir kılmak* biçiminde bir ifadeyi koymayı denediğimizde, tartışmalardaki gereksiz teferruatın veya aşırı indirgemeci yaklaşımın belki de en asgari düzeye çekileceğini söyleyebiliriz. Bu durumda, söz konusu temel arzu/eğilim/güdü, belki teknoloji veya ekonomi kavramları kadar somut olmayacak ama buna karşılık, hem bir temel eğilimi hem de kısmi soyutluğu nedeniyle olası tüm diğer eğilimleri ihtiva etmiş; tabir caizse, *efradını cami ayyarını mani* türünden bir tanımlama olmuş olacaktır. Değinilen temel güdüler içerisinde bizim vurguladığımız temel değişim

¹¹ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 2. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s.16.

¹² Karl Marks, *1844 Felsefe Yazıları*, Çeviren: M. Belge, V Yayınları, Ankara, 1986, s.114-115,118-119.

¹³ Victor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, Çeviren: S. Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 1993, s.90.

¹⁴ K. Otto Hondrich, "Günümüzde Sosyal Çatışma", Çeviren: Serpil Durak, *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Hazırlayan: İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s.230.

¹⁵ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985, s.24; Beşir Atalay, *Sanayileşme ve Sosyal Değişme*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1983, s.26-28.

¹⁶ G. Osipov, *Toplumbilim*, Çeviren: Ü. Oskay, Sol Yayınları, Ankara, 1977, s.239-240.

güdüsünün öneminin daha açık anlaşılmasına yönelik olarak şu sade örneği verebiliriz:

Herhangi Bir Konferans Salonuna Girmeye Bizi İkna Eden Asli Unsur Nedir?
→ Herkes orada niye toplanıyor bir de ben bakayım gibi sıradan bir merak mı?
→ Gizli bir baskı mı?
→ Konferansı sunanın veya kendinizin bilgi düzeyini ölçmek mi?
→ Bilim aşkı mı?
→ Yanlışlıkla girdim, şimdi çıksam ayıp olacak, herkes çıkarken ben de çıkarım biçiminde bir tesadüf mü?
→ Geçen hafta gelmiştim, o yüzden şimdi de geldim biçiminde anlamsız bir alışkanlık mı?
→ Arkadaş bizi dinledi, biz de onu dinlemezsek ayıp olur biçiminde bir hatır anlayışı mı?
→ Bizi buraya girmek biçiminde bir davranış değişimine iten temel unsur Freud'un cinsellik güdüsü müdür?
→ Adler'in üstünlük güdüsü mü?
→ Gerçekleşim güdüsü mü?
→ Frankl'in anlam arayışı dediği şey mi?
→ Marks'ın özel mülkiyetin aşılmasını gerçekleştirmek arzusu mu?
→ Müslüman sofilerin "fenâ fillah" ¹⁷ dedikleri zirve mistik hedef mi?
→ Nefsi emmâremize ¹⁸ ait 'git bak gıybet malzemesi çıkar mı?' biçiminde Şeytani bir dürtü mü?
→ Aksine, nefsi mutmainnemize ¹⁹ ait, 'git bak; kullarımın derdiyle dertlen' şeklinde Rahmani bir dürtü mü?
→ Bunlardan hiçbiri mi, hepsi mi, bazıları mı, kararsızım mı?

Sayılan örnekler şüphesiz çoğaltılabilir. Daha önce de değinildiği üzere ihtiyaç hissetmek bizi arayışa, arayış da belli bir yer ve zamanda değişime itebilir. İhtiyacımız manevi nitelikli ise genellikle manevi değişimler, maddi nitelikli ise daha çok maddi değişimler gerçekleşir. Birçok

¹⁷ Fenâ fillah: "Kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşması anlamında bir tasavvuf terimi. Sözlükte "geçici olmak, yok olmak, ölmek" gibi mânalara gelen Arapça **fenâ** kelimesi, genellikle "var olmak, sürekli olmak" anlamındaki bekâ kelimesiyle birlikte kullanılagelmiştir... Ebû Saîd el-Harrâz (ö.277/890[?])... Ona göre fenâ, kulun kulluğunu görmekten [ibadetlerine güvenmekten] fâni olması, bekâ ise ilahi tecellileri temaşa etmekle bâki olmasıdır". Mustafa Kara, "Fenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş. (DİVANTAŞ) Yayınları, İstanbul, 1995, Cilt 12, s.333.

¹⁸ "Nefis daima kötülüğe teşvik eder" (Yusuf 12/53).

¹⁹ "Ey huzura kavuşan nefis! Allah'ı/kullarını memnun etmiş ve Allah/kulları tarafından da memnun edilmiş olarak Rabbine dön" (Fecr 89/27-28).

ihtiyaca binaen birçok değişim vuku bulur. Yukarıdaki örnekte konferans salonuna girmek biçiminde gerçekleşen davranış değişiminin hangi muhtemel ihtiyaçlardan kaynaklanmış olabileceği irdelenmektedir. Aşağıdaki tablo ise bir ihtiyacın veya çözüm arayışının sebep olabileceği diğer değişim zincirlerine örnek olarak oluşturulmuştur:

İLK DEĞİŞİM	SEBEP OLDUĞU DİĞER DEĞİŞİMLER		
Kıtlık ▶	Göç ▶	Konut sıkıntısı ▶	Gecekondulaşma ▼
...	◀ Yeni imkânlar (Mortgage, TOKİ)	◀ Yeni tedbirler (cezalarda artırım)	◀ Düzensiz şehirleşme
Sanayileşme ▶	Şehirlere akın ▶	Kentleşme sorunları ▶	Suçların artması ▼
...	◀ Yeni oluşumlar (dernekleşme)	◀ Yeni imkânlar (İşsizlik sigortası)	◀ Yeni tedbirler (cezalarda artırım)
İşsizlik ▶	Kentlere göç ▶	Pahalı kent yaşamı ▶	Çekirdek aile ▼
...	◀ Yeni imkânlar (KÖYDES Projesi)	◀ Yeni tedbirler (göçün zorlaştırılması)	◀ Köylerin boşalması
Demokratikleşme ▶	Otoriterliğin çöküşü ▶	Milli devletler	Yeni yapılanmalar ▼
...	◀ AB'ye üyelik	◀ Tevhid-i Tedrisat (tek tip eğitim)	◀ Kadın-erkek eşitliği
Marmara depremi ▶	Yardımlarda aksama ▶	Yolsuzluk iddiaları ▶	Güvensizlik ▼
...	◀ Deprem sigortası (üye artışı)	◀ Yeni imar yasası	◀ Tedbirler
Misyonerlik ▶	Ulusal değerlere tehdit ▶	Tedbir paketleri ▶	Ekonomik destek ▼
...	◀ Kutlu Doğum Haftası (dinî canlanış)	◀ Dinî destek	◀ Siyasal destek
İslam ▶	Yeni bir toplum ▶	Kadına önem vermek ▶	Köleye iyilik ▼
...	◀ Teyemmüm (değişimi önemsemek)	◀ Susuzluk	◀ Namaz-abdest
Teknoloji ▶	Çevre kirliliği ▶	Çevre koruma yasası ▶	Motorlu taşıtlar ▼
...	◀ Trafik kuralları	◀ Yeni yollar	◀ Hızlı ulaşım İmkânları
Borcu Ödeyememek ▶	Borçlu A bireyi ▶	Alacaklı B bireyi ▶	Yaklaşan vade ▼
...	◀ Uzun saçlı ve sakallı bir görünüşe bürünmesi	◀ Tanınmamak için kılık değiştirmesi	◀ Kısa saçlı ve saksalsız A bireyinin

Aktarılan her iki tablonun da özü şudur: Birçok değişimi gerçekleştiriyoruz; tek bir amaca yönelik değişimimiz arzulanan sonuçları yanında önceden kestirilemeyen diğer bazı önemli değişimlere de neden olmaktadır. Bütün bu davranışlarımızın daima bir ilk (bilinen veya hedeflenen) amacı olsa da, sonuçları açısından bunların başka gizli (ikincil ya da ni-

hai) amaçları da söz konusudur. Örneğin bugün ihtiyacını öncelikle ısıtmak için duysak bile, bunun peşinden yemek pişirmek, aydınlatma, bilgisayarları çalıştırma ve diğer birçok amaç da gizli olarak gelmektedir. Tüm bu amaçların yönelik olduğu nihai hedef değindiğimiz üzere *hayatımızı daha kolay ve güvenilir kılmak arzusudur*.

Son tabloda ifade edilen değişim örneklerinin sonuncularını yeniden hatırlayacak olursak; *Mortgage-TOKİ, dernekleşmenin yaygınlaşması, KÖYDES Projesi, AB'ye üyelik, deprem sigortası yaptırmadaki artış, Kutlu Doğum Haftası etkinliklerinin daha kapsamlı yapılması, dinde mazeretlerin dik-kate alınışı (teyemmüm), trafik kurallarının daha da sistemleştirilmesi, herhangi bir nedenle kılık kıyafet değiştirme gereği duyma...* gibi hayatın birçok alanında gözlemleme imkânı bulduğumuz tüm bu değişim örnekleri içinde dinî hayat da yerini bir şekilde almaktadır. Dinî yaşantı, hayatı hem kolaylaştırmada hem de güvenilir kılmada etkili bir faktördür. Örneğin İslam insan hayatını kolaylaştırmada kısaca "kolaylaştırınız zorlaştırmayınız"²⁰ ilkesini esas almaktadır. Dinî kurallar, dinin hayatta yer alması nedeniyle bir bakıma hayat kuralları anlamına gelmektedir. İslam'dan diğer bir örnek verecek olursak, barışı esas alması²¹ nedeniyle hayatı daha güvenilir kılmaya da yardımcı olmaktadır. Zira kök anlamı açısından İslam *barış* demektir. Ayrıca ahiret inancı insanın ebedi yaşama (sonsuz emniyet) arzusunun tek karşılık bulabildiği yerdir.

Daha önce sözünü ettiğimiz değişimin patolojik bir vaka halini alması gibi arzulanan olgularla karşılaşmamak için alınacak köklü önlemin, sosyal bireylere gerçekleştirdikleri her davranışın gerçekte insan hayatını daha kolay ve güvenilir kılmak amacına yönelik olduğunu idrak etmelerini sağlamak; tüm davranışlarını bu hedefe dönük olarak gerçekleştirmeleri gerektiğini onlara benimsetmek olmalıdır. Bencil insan zekâsına/nefsine bu parolamsı söylem eğitim yoluyla temel değişim güdüsü

²⁰ "Biz Kur'an'ı kolay öğüt alınabilir bir kitap yaptık" (Kamer 54/17).

²¹ "Ey inananlar, hep birlikte barışa [*silm'e / İslam'a*] koşun. Şeytan'ı [kavgayı/savaşı] izlemeyin" (Bakara 2/208).

olarak benimsetilebilirse, çıkar yarışları hizmet yarışlarına²² (şerde yarışlar hayırda yarışlara) çok daha hızlı bir şekilde dönüşebilir.

Sosyal bireylere anılan temel değişim güdüsünün içselleştirilmesinde dinden azami ölçüde yararlanılabilir. İnsanoğlu, kendi beşerî dünyasını kurarken de yıkarken de yalnız ve özgür olduğunun bilincine sadece Aydınlanma Çağı ile varmamıştır. Kur'an'ın bazı ayetlerinden anladığımızı göre bu farkına varış, Kur'an öncesi çağlara kadar uzanır veya en azından Kur'an'ın, insanın kendi mutlu *dünyasını kurabilecek potansiyelde yaratıldığını* kabul ettiği söylenebilir: "İnsanların kendi davranışları nedeniyle karada ve denizde fesat çıktı";²³ dolayısıyla bu fesadı insan ortadan kaldıracaktır ve "insanı ancak kendi gayreti kurtaracaktır".²⁴ "Nefse ve onu şekillendirene, ona *bozukluğunu ve korunmasını* (isyanını ve itaatini) *ilham edene* andolsun ki...";²⁵ "Amellerin değerini taşıyan niyet belirler"²⁶...

126
OMÜİFD

Değişimlerin patolojik birer vaka haline gelmemesi için çare, değinilegelen temel değişim güdüsünün bireylere benimsetilebilmesinde saklıdır. Bu konuda her kültür kendi dininin zenginliğinden yararlanılabilir. Hatta bu bağlamda tüm dinler kendi evrenselliklerini birbirleriyle paylaşabilirler. Bu hususta birçok ortak payda bulunabilir. Örneğin *akla yakınlık* açısından bakıldığında hemen hemen her kültürün insanlığın ortak menfaatlerine hitap eden bir ilkeyi benimseyeceği düşünülebilir. Örneğin, Kur'an'da zikri geçen aklın mevcut sosyo-kültürel koşullara bağımlı olduğunu söylemek mümkünse de, aklın her zaman sorgulayıcı yönü açısından veya daha çok gündelik hayatta kullanılan *akıl için yol birdir* ifadesine mikrososyolojik açıdan bakıldığında ise ortak bir toplumsal payda olarak akıl dikkati çekmektedir. Bu bağlamda Kur'an'ı dinlemenin evrensel akli dinlemek anlamına geleceği söylenebilir: "İnsanı

²² "Yararlı işlerde yarışın" (Bakara 2/148).

²³ Rum 30/41.

²⁴ Necm 53/39.

²⁵ Şems 91/7-10.

²⁶ *Buhâri*, Bed'ül-Vahiy, 1.

ancak kendi gayreti kurtaracaktır”;²⁷ “Allah [geri kalmışlık] pisliliğini ve rezilliğini] aklını (yeterince etkin) kullanmayanlara verir”.²⁸

İnsan zekâsının ve/veya nefsinin bencilliği değişimlerin getirdiği imkânları insanlığın zararı yönünde kullanabilir. Zekânın bu olumsuz potansiyeli kültürün diğer yardımcı unsurlarıyla kontrol altına alınabilir. Bu yardımcı unsurların en önemlilerinden biri de kuşku yok ki dindir. Bir örnek olarak Bergson’ın yaklaşımı hatırlanabilir. Bergson, insan zekâsının tabiatı icabı yıkıcı/bencil olduğunu; zekânın bu yıkıcılığının dinî muhtevalı bir ahlaki eğitim sayesinde ancak kontrol altına alınabileceğini ifade etmektedir:

“Adaletin ilerlemesinin şekli peygamberlikle kesinleşmiştir”; “... din zekânın bozucu veya dağıtıcı kuvvetine karşı tabiatın bir savunma tepkisi olarak görünür”; “... bütün dini tasavvurlar böylece şu şekilde tarif edilebilir. Bunlar zekânın girilen iş ile arzu edilen netice arasında cesaret kırıcı bir beklenmedik payı tasavvur etmesine karşı tabiatın savunma tepkileridir”.²⁹

Masum bir kaynak arayışı olarak başlayan atom enerjisi serüveninin Hiroşima faciasına dönüşmemesi, bilim adamlarının, siyasetçilerin, kısaca her sosyal bireyin tüm evreni kuşatacak dinî muhtevalı bir sevgiye sahip olmasıyla ancak başarılabilir. Böyle bir sevgi eğitim yolu aracılığıyla tüm sosyal bireylere benimsetilemezse aşağıdakine benzer patolojik durumlar ortaya çıkabilir:

“Konuyla [atom bombası konusuyla] ilgili bilim adamları kendi sorumluluklarıyla hükümetin sorumluluğu arasında açık bir ayırım görüyorlardı. Bombayı yapmakla yükümlü Robert Oppenheimer bunu şöyle açıklıyordu: “Bilim adamları doğanın yasalarından sorumlu değildir, onların işi bu yasaların nasıl işlediğini bulmaktır. Bu yasaların insan iradesine nasıl hizmet edebileceğini bulmaktır. Ama hidrojen bombasının kullanılıp kullanılmamasına karar vermek bilim adamlarının sorumluluğundur”.

²⁷ Necm 53/39.

²⁸ Yunus 10/100.

²⁹ H. Bergson, *Ahlâk İle Dinin İki Kaynağı*, 2. Baskı, Çeviren: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986, s.100,166,192. Dinin önemli işlevine dair diğer birkaç olumlu vurgu için ayrıca s.99,101’e de bakılabilir.

da değildir. Bu sorumluluk Amerikan halkına ve onun seçilmiş temsilcilerine aittir” ”.³⁰

İnsanı ilgilendiren boyutları nedeniyle tüm değişimler sosyal nitelik taşırlar ve yaraları yanında beşerî dünyamızı tehdit eden bir potansiyele de sahiptirler. Kısaca, insan bir değişimle kendi sorununu çözerken bunun başkalarına zarar verecek şekilde kullanılmaması için de önlemler almalıdır. Bu evrensel gayeyi gözetmesi onun diğer tüm insanları kardeşi olarak görmesine ve sevmesine bağlıdır. Günümüzde insanları birbirine yaklaştıran birçok bağ vardır. Bunlar aile/kan bağı (anne-çocuk...), sop/klan bağı (Akkoyunlular, Karakeçililer...), köy-şehir bağı (Trabzonlu, İstanbullu...), kabile bağı (Seferoğulları, Telliğulları...), milli/etnik bağ (Türk, Arap, Rus...), cinsiyet bağı (kadınlar-erkekler), yaş bağı (çocuklar, gençler, yetişkinler, yaşlılar), din bağı (Müslüman, Hıristiyan...)... biçiminde çoğaltılabilir. Tüm bu bağların üzerinde veya temelinde de bir bağ söz konusudur ve o da *herkesin Âdem'in çocukları olması gerçeğidir*. Yeryüzünde tek insan olarak kalsak, kendi varlığımızın farkında olmamızın hemen peşinden *'hemcinsimizden başka biri daha var mı?'* diye merak eder; aramaya koyuluruz. Neslimiz çoğalmaya başlar başlamaz bu sefer de bir şekilde çıkar kavgasına gireriz. Bu çelişkili duruma düşmemenin en köklü çözümü sıkça vurguladığımız temel değişim güdüsünü tüm sosyal bireylere içselleştirebilmekte (benimsetme düzeyinde tutum değişimini sağlamakta) yatmaktadır: *'Ben tüm davranışlarımı en temelde, insanlığın hayatını daha rahat ve güvenilir kılmak arzusuyla gerçekleştirmeliyim. Çünkü her insan netice itibarıyla Hz. Âdem'in çocuğudur ve onu da Allah yaratmıştır'*. Bu dinî/ahlakî parolamsı söylem eğitim sisteminin temel hedeflerinden biri olarak kabul edilmeli ve eğitim-öğretimin tüm programlarında doğrudan ve/veya dolaylı bir biçimde işlenmelidir.

Netice itibarıyla, anılan temel değişim güdüsü aynı zamanda evrensel bir ahlaki ilke niteliği de taşıdığından, bedevîsinden hadarisine; askerisinden sınaîsine; mekaniğinden organiğine; cemaatinden cemiyetine; gelenekselinden modernine... hemen her toplumsal yapıda rahatlıkla

³⁰ Wolpert, s.178.

kabul görecektir. *Bu tür bir parolamsı söylemin zihniyetleşme imkânı bulunduğu toplumlarda sosyal değişmelerin patolojik birer vaka haline gelmeleri kuşkusuz asgariye indirilebilmiş olacaktır.* Bu durumda bir bilim adamı sadece araştırma yapmaz; araştırmasının muhtemel olumsuz sonuçlarına karşı kendi bireysel önlemini de alır (halkı ve onların siyasi temsilcilerini bir şekilde uyarır). Çünkü o öncelikle kendi ulusal toplumunun ve hemen peşinden insanlık denen en büyük cemiyetin bir üyesi olduğunun farkındadır; farkında olmalıdır.

Kaynakça

- Atalay, Beşir, Sanayileşme ve Sosyal Değişme, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1983.
- Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Bergson, H., Ahlâk İle Dinin İki Kaynağı, 2. Baskı, Çeviren: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Budak, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, 2. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Dönmezer, Sulhi, Sosyoloji, 6. Baskı, İTİA Nihad Sayâr-Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları (Hüsnütabat Matbaası), İstanbul, 1976.
- Frankl, Victor E., İnsanın Anlam Arayışı, Çeviren: S. Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 1993.
- Giddens, Anthony, Sosyoloji, 2. Baskı, Çeviren: M. Ruhi Esengün ve İsmail Öğretir, Birey Yayınları, İstanbul, 1994.
- Güngör, Erol, Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995.
- Hançerlioğlu, Orhan, Ruhbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Hondrich, K. Otto, "Günümüzde Sosyal Çatışma", Çeviren: Serpil Durak, 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, Hazırlayan: İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, (s. 219-238).
- Kara, Mustafa, "Fenâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş. (DİVANTAŞ) Yayınları, İstanbul, 1995, Cilt 12, (s.333-334).
- Kongar, Emre, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, 4. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985.
- Marks, Karl, 1844 Felsefe Yazıları, Çeviren: M. Belge, V Yayınları, Ankara, 1986.
- Osipov, G., Toplumbilim, Çeviren: Ü. Oskay, Sol Yayınları, Ankara, 1977.
- Wolpert, Lewis, Bilimin Doğal Olmayan Doğası, Çeviren: Evcimen Perçin, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1994.

